

već dva veka upućuju, još uvek spada u uzak krug filozofa u kojima valja prepoznati nenađmašne filozofske uzore. Zbog toga je spis o naprecima metafizike jednako preporučljiv i

upućenima u Kantove *kritike*, kao i onima koji tek započinju svoj susret sa ovim klasikom filozofske misli.

Valentina Čizmar
Filozofski fakultet, Novi Sad

FENOMENOLOŠKA ANALIZA UNUTRAŠNJE VREMENSKE SVESTI

(Edmund Huserl, *Predavanja o fenomenologiji unutrašnje vremenske svesti*,
Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci • Novi Sad, 2004.god)

Knjiga Edmunda Huserla (Edmund Huserl, 1859–1938) „Predavanja o fenomenologiji unutrašnje vremenske svesti” najnoviji je prevod jednog dela ovog nemačkog filozofa na naš jezik. Ovaj spis iznet je u formi predavanja koja je Huserl držao u Getingenu u periodu od 1905. do 1910. godine. Knjiga je doživela svoje prvo izdanje u Marburgu na Lani aprila 1828. godine u uredništvu Martina Hajdegera [Martin Heidegger], koji je nju priredio u čast svome učitelju. Pored Hajdegerovog izdanja o istoj probelmatici postoji i izdanje Rudolfa Barneta iz 1985 godine, ali u nešto opširnijem obimu. U srpskoj filozofskoj literaturi ona se pojavila 2004. godine u prevodu Časlava D. Koprivice, u izdanju Biblioteke Matice Srpske iz Novog Sada.

Mnoga Huserlova dela još nisu prevedena na naš jezik, čak i ona od kapitalnog značaja, a od onih čiji prevod je dostupan našoj čitalackoj publici valja podsetiti na sledeća:

„Filozofija kao stroga nauka” (prevod: Dafina i Milan Damjanovic, Beograd, Kultura, 1967, str.54);

„Kriza evropskih nauka i transcendentalna fenomenologija” (prevod: Zoran Đindić i Dunja Melčić, Gornji Milanovac, Dečje novine, 1991, str 462);

„Kriza evropskih znanosti i transcendentalna fenomenologija: Uvod u fenomenološku filozofiju” (prevod: Ante Pažanin, Zagreb,

Globus, 1990 godina, str.275);

„Ideja fenomenologije” (prevod: Slobodan Novakov i Vlastimir Đaković, Beograd, Beogradsko Izdavačko-grafički zavod, 1975. Str.105);

„Ogled o izvoru geometrije” (prevod: Miroslav Prokopijević, Osijek, Izdavački Centar Revija radničkog sveučilišta „Božidar Maslarić”, 1982, str.33);

„Kartezijanske meditacije I i II” (prevod: Franjo Zenko, Zagreb, Centar za kulturnu djelatnost Saveza socijalističke omladine, 1975-6 str.185 i 300);

„Otkrivanje transcendentalne sfere bitka kao monadološkog intersubjektiviteta” (Časopis Ideje:jugoslovenski časopis za teoriju savremenog društva, 1971, str 249-277)

Veliku zaslugu Huserl je najpre stekao delom „Logička istraživanja” u dva toma (1900-01), a od drugih značajnih dela koja kod nas nisu prevedena treba pomenuti barem još i dela: „Ideja za čistu fenomenologiju i fenomenološku filozofiju I” (1913), „Formalna i transcendentalna logika” (1929), „Iskustvo i sud” (1939). Znatno deo njegovih radova je preveden na mnoge jezike, tako npr. na francuski, što je osobito zasluga Žaka Deride [Jacques Derrida], kao i na ruski, u prevodu Lava Šestova i drugih.

U časopisu „PHILOSOPHIA” objavljen je najobimniji i najznačajniji prilog o Huserlovoj

raspravi „Križa evropskih nauka i transcendentna fenomenologija”, zaslugom Artura Liberta (osnivača ovog časopisa, koji je izlazio od 1936. do 1938.g.). Zanimljivo je istaći da je posle 1933 godine Huserlu bila onemogućena javna delatnost u Nemačkoj. Libert je u tom periodu uspeo da pridobije Huserla za saradnju sa beogradskim časopisom u kojem je sačuvan početni pasus iz predgovora istoimenog Huserlovog dela, a koje je Huserl napisao specijalno za beogradsko objavljivanje spisa.

Učenjem Edmunda Huserla započinje jedan novi put filozofskog mišljenja, put fenomenološke filozofije. Fenomenologija se pojavljuje kao teorija i kao metoda, kao nauka, kao put spoznaje i kao disciplina. Fenomenološka filozofija i metoda nastoji da do čistih suština svesti dospje pomoću jednog složenog postupka, putem fenomenološke redukcijom (epohe), stavljanem u zgrade celokupne egzistencije, da bi se u sferi čiste svesti večne suštine otkrile intuitivnim sagledavanjem. Osnivač fenomenološkog pravca je postavio pred filozofiju zahtev da bude izgrađena po uzoru na strogu nauku. Polazeći od krize savremena kulture - budući da je uvideo da je ideja univerzalne filozofije koju je postavio novi vek doživela potpuni slom, te da je bio uveren u postojanje krize novovekovne nauke kao i evropskog ljudstva uopšte - on upućuje poziv filozofima kao funkcionerima čovečanstva na preobražaj celokupnog smisla filozofije i na utemeljenje filozofije kao stroge nauke, kao naučne filozofije. Taj probražaj bi trebalo da dovede do istinskog buđenja duha čoveka i čovečanstva.

U borbi protiv svakog oblika psihologizma, historicizma, pozitivizma i neokantovstva, protiv idealizma i realizma, kao jednostranih pravaca, za Huserla je bila odlučujuća ideja o intencionalnosti psihičkih akata, koju je preuzeo od svog učitelja Brentana [Franz Brentano]. Ona je ujedno trebalo da posluži i kao čvrst oslonac za prevladavanje ovih antitetičkih momenata u posthegelijanskoj filozofiji. Takvo prevladavanje racionalizma i empirizma u saznanju se neposredno dešava u sagledavanju suštine realiteta u evidentnom znanju bitka. To neposredno sagledavanje ejdetskog mišljenja

bilo bi intuicija.

Parola kojom Huserl započinje analizu intencionalnih akata svesti glasi: „natrag ka samim stvarima”, jer u osnovi ideje fenomenologije stoji analiza intencionalnih akata svesti (ili doživljajnih fenomena). Svaka svest je svest o nečemu, svaka svest je intencionalna svest, a uopšte se razlikuju tri vrste te svesti :

- 1) empirijska svest;
- 2) svest kao unutrašnje opažanje vlastitih doživljaja;
- 3) svest koja je usmerena na intencionalne doživljaje.

Intencionalnost svesti ima za cilj otkrivanje biti sveta, svega postojećeg, i biti svesne predmetnosti, izvorne povezanosti objekta i subjekta. Prvi korak u razračunavanju sa empirističkim pojmom svesti je uvođenje pojma intencije, na kojem počiva novi fenomenološki pojam svesti. Intencionalnost nije proizvod spoljašnjih utisaka, već poseduje strukturne sheme čiji je smisao da upućuje na ono spoljašnje, pri čemu te strukture figurišu kao stvaralački momenat svesnog iskustva.

Ideja fenomenologije se kreće kroz nekoliko razvojnih faza, naime, kroz prevladavanje deskriptivne psihologije, empirijske fenomenologije ka transcendentnoj fenomenologiji kao transcendentnom idealizmu, do transcendentne egologije. Pozicija transcendentne fenomenologije je prisutna i u problematici „sveta života” (Lebenswelt).

Transcendentalno fundiranje je vezano za Huserlovu metodu filozofiranja, za fenomenološku redukciju, kao metodu vraćanja izvornoj svesti u čistim fenomenima. Suština stvari se najpre može razumeti u čistom intuitivnom viđenju, a intuicija je shvaćena kao izvorna, intelektualna intuicija, koja je iskonski doživljaj spoznajnog procesa. Pritom on polazi od „fenomena”, koji nije fenomen u smislu Kantovske suprotnosti fenomena (pojave) i noumena, već po njemu je fenomen samopokazivanje bitka, kojem nije potrebno posredno odnošenje prema bitku. Stanovište transcendentne egologije podrazumeva da se pronadje izvor intuitivnog viđenja kojim se sagledava suština stvari, i da se zasnjuje u transcendentnom Ja.

Shvatanje da osnovne suštine duha leže u njegovim intencionalnostima zahteva da onaj koji filozofira podje od vlastitog Ja, shvaćenog kao onog koji svet uzima kao fenomen, sa pozicije nepristrasnog teorijskog posmatrača.

Predmet ovog poslednjeg prevedenog dela: *Predavanja o fenomenologiji unutrašnje vremenske svesti* jeste „unutrašnje opažanje” pojava unutrašnjeg života svesti, koje su obeležene karakterom vremenitosti, dakle, ono predstavlja analizu unutrašnje vremenske svesti. Vreme Husrel ne pretpostavlja kao neko postvareno biće, pa stoga on dinamiku unutrašnjeg života svesti i ne razmatra iz odnosa nekog prirodnog, tj. hronometarskog vremena. Husrel, tako, razmatra raznolikosti svesnog života ukoliko se one događaju u elementu vremenitosti. Upravo raznolikost, pokrenutost i unutrašnje smenjivanje u životu svesti je osnov za prizivanje jedne predstave o sklopu Pre-Sada-Posle, na čemu se gradi naše čulo za vreme.

Fenomenologija koja se sprovodi u Husrelovom delu podrazumeva naučno istraživanje tj. metarefleksiju fenomena unutrašnjeg života svesti, opažanja, sećanja, očekivanja, mašte, volje, ujedno svega onoga što predstavlja objekt refleksije i što se pojavljuje u subjektivnom vremenu. U svojoj priređivačkoj reči Hajdeger naglašava: „U ovim predavanjima bi trebalo biti istraženi najniži intelektualni akti. Opšta tema istraživanja jeste konstitucija osećajne datosti i samokonstitucija ‘fenomenološkog vremena’ koje se nalazi u temelju prve. Pri tom je odlučujuće ispostavljanje vremenskog karaktera vremenske svesti, te napredujuće razjašnjavanje intencionalnosti uopšte”¹.

Analiza unutrašnje vremenske svesti je u uvodu postavljena kao nacrt problema, dok samo istraživanje počinje od *Brentanovog učenja o izvoru vremena* (prvi odsek), nakon čega Husrel u drugom odseku prvog dela: *Analiza vremenske svesti* zadire dublje u fenomen unutrašnje vremenske svesti. *Drugi deo* predstavlja dodatke i dopune prethodnih analiza i

jedno preciznije objašnjenje prethodno napisanog.

Uvod je dat kao skica problema, što podrazumeva da se iz razmatranja isključuje uverenja u pogledu objektivnog vremena, budući da to i nije prevashodno zadatak fenomenologije. Svrha fenomenološkog istraživanja je imanentno vreme protoka svesti, a ne vreme prirodnih nauka. Fenomenološke datosti jesu doživljaji, pa doživljeno Sada ne može da se uzima kao tačka objektivnog vremena. Pitanje o izvoru vremena (koje je postavljeno u uvodu) usmereno je, kaže Husrel, na „primitivna oblička vremenske svesti, u kojima se primitivne razlike vremenskog intuitivno zasnivaju kao originalno izvorište svih evidencija koje se odnose na vreme”².

U prvom odseku Husrel se oslanja na Brentanove analize fenomena vremena. Zanimljivo je pomenuti Brentanove analize vremena na primeru opažanja melodije. Melodija se uzima kao jedan vremenski objekat koji u sebi ima vremensku protegnutost. Husrel objašnjava da se objektivnost čitavog tona obrazuje u neprekidnosti sećanja, opažanja i očekivanja.

Odatle počinje Husrelova dublja analiza. Svaki vremenski objekat pojavljuje se u modusu proticanja različitih vremenskih tačaka trajanja objekata. Neprekidnost fenomena proticanja prikazuje se preko dijagrama vremena. Tako, Husrel kaže: „Ukoliko uvek nastupa neko novo Sada, to se svako tekuće Sada preinačuje u prošlo, čime se čitava neprekidnost proticanja prošlosti ravnomerno pomera naniže u dubinu prošlosti uopšte.”³

Prilikom zahvatanja vremenskih objekata, Husrel razlikuje opažajuću i retencionalnu (tj sećajuću) svest, kojoj pri analizi posvećuje naročito pažnje. U osnovi razlike ove dve vrste svesti je suprotnost između „sada prisutnog” i „prošlog”. Na primeru melodije se može pokazati da je opaženi Sada čuveni takt, a ne opaženo je ono što je osmotreno kao prošlo. Stoga Husrel i kaže da ton nije nešto realno u retencionalnoj svesti, a to znači da retencionalni sadržaji nisu sadržaji u izvornom smislu,

¹ Edmund Husrel, „Predavanja o fenomenologiji unutrašnje vremenske svesti”, Novi Sad, Sremski Karlovci, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, 2004. god., str. 5-6

² Isto, str. 16

³ Isto, str. 39

već sadržaji kojih se primarno sećamo.

Primarno sećanje ili *retenciju*, opisućavajnje Sada, kao akt koji se nadovezuje na tekuće opažanje, Husserl razlikuje od sekundarnog sećanja, mašte. Retencija je jedna vrsta opažanja u kojem se vidi prošlo na reprezentativan a ne na reprezentativan način. Njena svrha je ponovno opisućavanje nečega. *Retencionalna svest* se prikazuje na sledećem primeru: Ptica leti. U svakom novom položaju njenu pojavu prati odjek ranijih pojava, kao što i svako prošlo Sada u sebi nosi sve ranije stupnjeve.

Dalje Husserl ističe značajnu ulogu *reprodukcije* (sekundarnog sećanja, mašte) u oblikovanju objektivnog vremena. Svakoju unutrašnjoj svesti o aktu, tako, odgovara moguća reproduktivna svest tj. jedno prisećanje. „Svest preostala nakon reprodukujućeg zvučanja više nije reprodukcija zvučanja, već upravo bivšeg, još uvek slušanoga od-zvučavanja, što se prikazuje na posve drugi način od samog zvučanja. Reproductivni ton prolazi, ali maštarija o njemu se na osobit način modifikuje i utemeljuje opisućujući svest o trajanju, preinačavanju.”⁴

Može se zapaziti da se u svesti dešava neprekidno modifikovanje svesti, koja originerno Sada menja u reprodukovano Sada. Ono ima karakter senčenja tj. stepenovanja, jer se Sada stepenuje u prošlo i još dalje prošlo. „Otuda moramo kazati da ono što nazivamo originernom svešču, utiskom ili opažanjem, jeste akt koji se neprestalno stepenuje”⁵, kaže Husserl.

Izmedju originernog i reprodukovanog toka postoje značajne razlike, i Husserl ukazuje na njih. Opisućivanje je događaj unutrašnje svesti i on podrazumeva moduse proticanja, dok je originerno pojavljivanje nešto čvrsto, nešto što je osveščeno „afekcijom”, na šta možemo motriti. Naime, postoje stupnjevi jasnoće onoga što je reprodukovano, jer modusi živosti i neživosti, jasnoće i nejasnoće opisućavanja spadaju u samo jezgro opisućenoga.

Pored toga Husserl ispituje i druge fenomene svesti kao što su: sećanje (kao svest o bivšoj opaženosti), očekivanje, prisećanje i mašta, *prautisak*.

⁴ Isto, str 61.

⁵ Isto, str 61

Prautisak se razlikuje od svih ostalih fenomena, jer on je nemodifikovan i prazvor je svake buduće svesti i bića. Pod prautiskom Husserl podrazumeva sadržaj koji kazuje reč Sada u najstrožijem smislu. U odeljku u kojem govori o prautisku Husserl postavlja pitanje, kako se naspram fenomena stalne promene vremenske svesti dolazi do svesti o objektivnom vremenu? On ukazuje na to da cela sadašnja tačka, ceo originerni utisak doživljava modifikovanje ka prošlosti, čime se tek iscrpljuje potpuni pojam Sada, budući da je on relativan i upućuje na nešto prošlo, kao što i prošlo upućuje na Sada. Opaženo vreme je uvek opaženo kao prošlost koja se okončava u sadašnjosti. Ističući neke od apriornih zakona vremena Husserl navodi „da se istorodnost apsolutnog vremena neukidivno zasniva u protoku modifikovanja ka prošlosti, kao i u stalnom izviranju jednog Sada, koje je izvorište vremenskih položaja uopšte.”⁶

Treći osek sadrži prikaz obrazovanja stupnjeva vremena i vremenskih objekata. U njemu Husserl nakon razmatranja različitih slojeva vremenske svesti prikazuje stupnjeve obrazovanja svesti. Najpre se razmatra apsolutna svest (apsolutni tok svesti koji utemeljuje vreme), i ona prethodi svim pojedinačnim oblikovanjima svesti.

Najpre imamo :

- 1) Stvari iskustva u objektivnom vremenu ili opažanje empirijskih objekta u uobičajenom smislu, (npr. Oni stoje tu);
- 2) Imanentne jedinice u preempirijskom vremenu;
- 3) Apsolutni tok svesti koji utemeljuje vreme ili apsolutna svest. Ovde Husserl uvodi pojam „apsolutna svest”, što je zapravo nevremenska svest, svest koja je nezavisna od spoljašnjeg prirodnog vremena i nalazi se izvan imanentnog, psihološkog vremena.

Fenomeni koji oblikuju vreme poseduju drugačiju predmetnost od fenomena koji se oblikuju u vremenu, ističe Husserl u odeljku u kojem govori o vremenski utemeljujućem toku kao apsolutnoj subjektivnosti. Tim fenomenima koji oblikuju vreme ne mogu se pripisati

⁶ Isto, str.90

predikati, ne može se reći da jesu u Sada, niti da su bili Pre. Na tom tragu se može reći da neprekidnost pojava pripada jednom Sada, koje omogućava tu neprekidnost, i pripada jednom Pre, koje je konstitutivno za samo to Pre. Ovaj tok nije nešto objektivno samog vremena, već tok koji nastaje iz jedne praznovorišne tačke-Sada.

Dalje se govori o pojavi transcendentnih objekata, o procesu istovremenosti, o dvostrukoj intencionalnosti retencije, o toku svesti. Tok u svesti se obrazuje u samoj svesti. U svesti se oblikuje jedinstvo trajanja npr. tona, a on se ponovo obrazuje kao jedinstvo svesti o trajanju tona. „Postoji jedinstven tok svesti u kojem se obrazuje imanentno vremensko jedinstvo tona zajedno sa jedinstvom samog toka svesti. Može se učiniti spornim da tok svesti utemeljuje svoje vlastito jedinstvo – no ipak je to tako”⁷.

Zatim Huserl prelazi na objašnjavanje *imanentnih sadržaja*, što su sadržaji svesti. Njih čine: doživljaji kao opažajne datosti (kao nešto crveno, plavo); pojave (pojava kuće, okoline); činovi iskazivanja (želja, htenje); reproduktivna modifikovanja (maštanje, sećanje), koji predstavljaju ujedno i sadržaj vremenskih predmeta obrazujuće prasvesti.

Ističući razliku unutrašnjeg i spoljašnjeg opažanja, pokazuje se da se unutrašnja svest imanentnog objekta pojavljuje kao ona koja utemeljuje vremenitost.

Drugi deo *Predavanja o fenomenologiji unutrašnje vremenske svesti* sastoji se od dopuna i dodataka ovih analiza kao priloga za njihovo razjašnjenje.

Istraživanje različitih fenomena unutrašnje svesti, ka kojima je usmeren Huserlov misaoni rad u ovoj knjizi, u bitnoj je povezanosti sa dva pitanja na koje on i nastoji da pruži odgovor tokom ovih analiza. On, naime, objašnjava na koji način je moguće objasniti nastajanje subjektivne (psihološke) predstave o vremenu, i kako je uopšte moguća svest o trajućem objektu. U centar razmatranja Huserl postavlja pojavu koja čini jezgro ljudske svesti, i pita na koji način naša svest prati kontinuitet promena

spoljašnjih objekata, tj. na koji način se gradi veza trenutnog opažanja sa budućim opažanjem iste stvari. Obajšnjenje opažanja Huserl kroz svoje celo delo provodi na primeru opažanja melodije. Za razliku od nekog konkretnijeg predmeta opažanja, kao što je npr. pas u trku, gde u svakom trenutku vidimo predmetnu celinu, u slučaju melodije predmetnu celinu imamo tek onda kada smo je odslušali do kraja, kada je sa stajališta čulne svesti ona upravo prošla. Trenutno opažanje delića melodije ne pruža svest o predmetnosti kao celini.

Huserl uzima kao primer melodiju da bi prikazao kako se stvara prava predmetna svest o „objektu”, jer pri opažanju melodije je potrebno da se na temelju čulnih nadražaja izvrši transponovanje u svesti, koje povratno deluje na čulo sluha obrazujući ga za slušanje. Izgrađivanje predstave o celini podrazumeva da se svaki novi doživljaj prima na temelju onoga što je već opaženo, ali takodje pruža mogućnost da svaki novi momenat utiče na važenje prethodno opaženog.

Na taj način je Huserl problem svesti postavio u središte svojih istraživanja, i time pokazao da filozofija svesti, kao filozofiranje o svetu i pitanje o svesti, nije svedena samo na psihološka istraživanja. Upravo ova njegova analiza u duhu fenomenološkog učenja i metode očigledan je dokaz filozofskog istraživanja ove problematike.

Predavanja o fenomenologiji unutrašnje vremenske svesti je nastavak ali i dopuna onoga što je Huserl delom izostavio iz *Logičkih istraživanja*, gde je pitanje o vremenitosti bilo sporedno, na račun ejdetske fenomenologije. Kako je vremenitost upravo konstitutivna za fenomenologiju „akata” o kojoj je reč u *Logičkim istraživanjima*, to i ova *Predavanja* predstavljaju značajnu vrednost za potpunije razumevanje kako fenomena vremenske svesti, pa i svesti uopšte, tako i Huserlove fenomenologije u celini, puta kojim se fenomenologija kreće i kojim se može i dalje kretati.

⁷ Isto, str.101